

בדין נטילת ידים לחולין ולתרומה

א

בגמ' חולין קו., תנו רבנן נטילת ידים לחולין עד הפרק, לתרומה עד הפרק, קידוש ידים ורגלים במקדש עד הפרק, וכל דבר שחוצץ בטבילה בגוף חוצץ בנטילת ידים לחולין ובקידוש ידים ורגלים במקדש. וביאור הדברים דנשנו כאן ג' פרקים שונים ביד, דחלוקים הם חולין ותרומה וקידוש ידים בשיעורם עד היכן חובת הנטילה, ונחלקו הראשונים בפירושו של "עד הפרק" בכל חד מייניהו. והנה רבינו הרמב"ן שיטתו דחלוק חולין מתרומה, דלתרומה נוטל עד סוף פרק שני שבאצבעות, ולחולין צריך ליטול עד סוף קשרי האצבעות היכן שמתחברים עם כף היד, ונמצא חולין חמירי מתרומה. והסמך לזה ממה שמצינו שהתירו מפה לאוכלי תרומה, ולא התירו לאוכלי חולין בטהרות, הרי שהחמירו בחולין יותר מתרומה.

אח"ח 1234567

ותמה ע"ז מאוד הרשב"א (בחידושו לחולין שם, וכן בתורת הבית, בית שני, שער א'), וז"ל "דזה מן התימה יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא. לא אמרו נט"י לחולין אלא משום סרך תרומה, ונימא בתרומה עד פרק שני, ובחולין עד סוף קשרי האצבעות". ובהמשך דבריו שם "ומה שהביא הרב ראיא מגמרא שהחמירו בחולין מתרומה שהתירו לאכול במפה רק לאוכלי תרומה, התם לאו משום קולא וחומרא הוא אלא משום דכהנים זריזים הם ואין חוששים שמא יגעו ביד, משא"כ באוכלי טהרות שאין זריזים כל כך, אבל לענין שיעור תרומה חמורה וכו'".

ולפום ריהטא יש להאליס קושיית הרשב"א, שלכאורה מצד תקנת נט"י לחולין הרי הכל בכלל וגם פת תרומה, ואיך נקל א"כ בתרומה, ובמה גרע תרומה מחולין והא בכלל מאתיים מנה, ומהיכי תיתי שיתחלקו השיעורים לקולא, (וראה להלן אות ד').

אוצר החכמה

ב

ואשר יראה בביאור דברי הרמב"ן, ששיטתו היא דתקנת נט"י לתרומה ותקנת נט"י לחולין הם שני סוגי תקנות, ולא בני חדא ביקתא ניהו וכמו שיתבאר בעזה"י.

דלגבי תרומה יסוד התקנה היא גזירת טומאה על הידים, ושיש תמיד על הידים חלות שם של שניות לטומאה, ותחילת הדין הוא שהידים מטמאים קודש ותרומה במגע, כדין כל שני שעושה שלישי בתרומה ובקודש, אלא שבד בבד חידשו חכמים בתקנתם סדר טהרה לטומאת הידים, ע"י נטילת ידים כדין עם כל הפרטים, שבזה פקע הטומאה מהידים כל שלא הסיח דעתו. ונמצא ממילא שלא יכול לעסוק במגע תרומה בכל אופן שהוא בין לפת ובין לפירות, שהרי נטמאים במגעו וחל ע"ז דין שריפה כמו בכל תרומה טמאה, וכמפורש ברמב"ם (פ"ח מהל' אבות הטומאות). נמצא לפי"ז שאין בדין נט"י לתרומה שום התייחסות לאכילת תרומה דוקא, כי מה לי אוכל ומה לי נוגע דא ודא אחת היא, [ואע"פ שבכללות אוכל תרומה בטומאת הגוף חייב מיתה ביד"ש, ונוגע הוא רק בלאו, אין זה נוגע לענייננו בדין שניות מדברי סופרים בטומאות וטהרת ידים], ובזה קבעו שלמה ובית דינו שחלות הטומאה על הידים הוא עד פרק אמצעי שבאצבעות, וממילא זה גם סדר הנטילה שבא לטהרת הידים להפקיע את הטומאה.

משא"כ בדין נטילת ידים לחולין, דבחולין תחילת ויסוד התקנה הוא דין נטילה לאכילת פת, שמשום סרך תרומה התקינו שיהא רגיל בנט"י גם לחולין. אלא שלהעמדת צורת התקנה קבעו חכמים בכלל חובת הנטילה סדר טומאה על הידים שחל עליהן סמוך לסעודה כשבא לאכול, ושמעשה הנטילה יתקן את הידים, כפי הגדרים שסידרו חז"ל בזה, ואע"פ שאין שום הלכתא של טמא בחולין, ואין שום עיכוב בטמא בטומאת הגוף בקלות וחמורות מלאכול פת, באה התקנה במסוים מתחילה לגבי אכילת פת למנוע ממנו האכילה רק בסדר נטילה לתקן את הידים מחלות הטומאה כלפי האכילה.

ונמצא דתחילת הדין הוא חובת נטילה כלפי אכילת פת, ואין כאן שום חלות טומאה על הידים בפני עצמם, ואשר על כן בחולין מיתלא תלי סדר הנטילה בהתאם לצורך אכילתו של אדם, ובזה קבעו חכמים שכל אורך האצבעות עד חיבורם לכף היד הם בכלל סדר האכילה והנטילה.

וזה הביאור בדברי הרמב"ן שהביא להוכיח מהא שהתירו מפה לאוכלי תרומה ולא לאוכלי חולין. כי בתרומה שכל ההלכתא הוא טומאת ידים, הרי כשכורכם במפה ואין כאן מגע ידים, אין צורך לטהרם ואין דין נטילה, משא"כ בחולין סדר הנטילה הוא כלפי האכילה, וכל שעסוק באכילת פת הרי הוא בחובת הנטילה, ולא אריך למעבד טצדקי להיפטר מדין נטילה.

אוצר החכמה

ועיין בלשון הראב"ד בהשגות שם (פ"ח מאבה"ט ה"ח) על דברי הרמב"ם ששלמה גזר טומאת ידים להיותן כשניות לקודש, ואח"כ גזרו חכמים אף לתרומה, הוסיף הראב"ד וז"ל "וא"א ואח"כ גזרו על אכילת חולין שצריך נטילת ידים". ולהנ"ל ניחא דעת הרמב"ם דכיון דבחולין לא הוי ביסודה גזירת טומאה ע"כ לא הביאן בהל' אבה"ט כיון דעיקר התקנה הוא כנטילה לאכילה ולא כנטילה לטהרה, אולם גם בדעת הראב"ד מדוקדק דס"ל כן שהרי לא כלל הראב"ד נט"י לחולין כהמשך לגזירת טומאת ידים לקדש ולתרומה, אלא כתקנת נט"י לחולין.

ג

ועפ"י נראה כמה נפק"מ בין נטילת ידים לחולין ונט"י לתרומה.

א) לגבי הדין של אוכל מחמת מאכיל (חולין קז:), דלענין תרומה הרי פשיטא שהמאכיל חייב בנט"י, שהרי הוא נוגע בתרומה. אמנם לגבי האוכל נראה שאינו צריך נטילה שהרי אינו משתמש בידיים, והרי זה כאוכל במפה, דבתרומה חובת הנטילה שייך לטומאת מגע שבידיים, ולא קשור למצב של אכילה. ומה"ט נסתפקו בגמ' מתחילה לומר שהוא הדין בחולין, וע"ז מסיק דאדרבה בחולין זה להיפך, שהמאכיל כיון שאינו במצב אכילה, אין שום ענין לנטילה, משא"כ האוכל דאע"פ שבמקרה אינו משתמש באצבעותיו בפועל, הרי הוא בכלל חובת נטילה ככל אוכל פת בעלמא, ודו"ק. וכן נראה מפורש לכאורה בגמ' חגיגה כד:.

שו"ר בטורי אבן (שם) שכ"כ שבתרומה אין דין נט"י באוכל מחמת מאכיל ודמי למפה, יעוי"ש שהאריך בזה, [וצ"ע בלשון הרמב"ם (סוף ה'ל' מקוואות) שכלל יחד לומר שכל מה שנוהג בנטילת ידים לחולין (ומבואר בפ"ו מהל' ברכות) הוא הדין לאוכל תרומה. ולהנ"ל בדין אוכל ומאכיל אינו שוה, ואולי זה בכלל הדין של כורך מפה שכבר חילק הרמב"ם בין תרומה לחולין]. ועיין בסוגיא בחגיגה שם דאוכל במזלג (כוש או כרכר) חשיב ג"כ כמחמת מאכיל, ולשיטת רש"י שם גם באוכלי קודש שרי באופנים אלו (כשלא אוכל עמם חולין), ולשיטת הרמב"ם (פ"ב מאבוה"ט הי"ג) בקודש אסור.

ב) כמו כן נראה פשוט בדין רטיה שע"ג המכה שבידו, שפסק בשו"ע (או"ח סי' קס"ב סעי' י') שנוטל עד מקום הרטיה. ומקורו מדברי הרא"ש (פ' כל הבשר), יעוי"ש שכתב דכיון שאינו משתמש באצבע של הרטיה הרי זה כמאן דליתא וחשיב שזה אצלו למעשה כל היד. ולית דין צריך בושש שאינו ענין כלל

לתרומה, דתמן אחרי שחל טומאת ידים לכל דבר, א"א לטהרם רק ע"י נטילת ידים בכולו כדן, ומה לי בזה שאינו אוכל באותו מקצת, שלא תלוי בזה כלל, משא"כ בחולין שתחילת התקנה הוא לגבי סדר אכילה, ולכן כל שהוא במצב שחלק מהיד לא יכול לשמש לאכילה הרי זה כקטוע, ופשוט.

ג) ויש מקום לדון גם לענין הדין של מי פירות ושאר משקין, שדעת הרבה ראשונים שכשרים לנטילה, ובשו"ע (או"ח סי' ק"ס סעי' י"ב) הביא בזה שלש דעות, והרמ"א פסק להקל לעת הצורך. שלכאורה נראה שלענין תקנת טומאת ידים ששניות לתרומה, צריך סדר טהרה כמו כל טהרת שני, שהוא או ע"י מקוה, או ברביעית מים שבקרקע שיש בהם כח טהרה, וחידשו חכמים שלענין טומאת ידים מטהר גם ברביעית בכלים לפי הכללים שיסדו, אולם לא שייך כלל לטהר במי פירות שלא מצינו בהם כח לטהר את הטומאה. ורק בנט"י לחולין, שאין חלות טומאה ממש רק כלפי סדר הנטילה לפת, ראו חכמים להקל גם במי פירות שראויים לרחיצה שיחשב נטילה, וצ"ע בזה. [ויל"ע בכונת הראב"ד בתמים דעים (סי' ס"ו) שהכשיר נט"י בין, אי מיירי גם בנט"י לתרומה, עיי"ש].

שו"ר בלחם משנה (פ"ו מהל' ברכות ה"ד), על הא דמבואר בגמ' זבחים (כב.) בדין נתן סאה ונטל סאה שמשלים למקוה ואינו משלים לרביעית מים של נט"י, ומיירי התם במי פירות כמבואר שם ברש"י ותוס', והרמב"ם פסק כן להלכה לגבי נט"י לתרומה, (פ"א ממקואות ה"ט, לגבי כל מידי דפסול לנט"י). ובהל' ברכות סתם הרמב"ם וכתב "כל העולה למדת מקוה עולה לשיעור רביעית". ויעו"ש בלח"מ שכתב "ואפשר דהיא דנתן סאה וכו' שאינו משלים לרביעית לענין תרומה איתמר, אבל לחולין משלים". וכל זה מתאים למהלך הדברים שהעלינו כאן. וראה גם במג"א (סי' ק"ס סק"ז) שכתב כהלח"מ, [ועיין חזו"א (או"ח סי' כ"ב ס"ק י"א) שתמה עליו, ובדברינו הוא מבואר]. ותתורץ בזה גם סתירת שיטת רש"י, דס"ל בברכות נ: דבמי פירות נוטלין לידיים חוץ מין, ובזבחים כב. מבואר בדבריו דלא נוטלין לא במ"פ ולא בשאר משקין, די"ל דהתם מיירי לתרומה, ויל"ע.

ואגב אורחא, הנני להעיר שבנוטל במי פירות שאינו מז' משקין, לא יצטרכו מים ראשונים ושניים, לפי מה שפסק הרמב"ם (פ"א מהל' טומאת אוכלין ה"ד) שמי פירות לאו בר קיבולי טומאה כלל, [ועי"ש בהשגות הראב"ד שנחלק על הרמב"ם, ובצל"ח (פסחים סוגית ר"ח סגן הכהנים אות פ"א) כתב דגם לראב"ד מקב"ט אוכלין ולא טומאת משקין, וע"כ צריכים הכשר], שלפ"ז אע"פ שמורידן הטומאה מהידים אבל הם עצמם לא נטמאים שלא בר קיבולי טומאה נינהו. ולא ראיתי למי שיתעורר בזה. [שו"ר בישועות יעקב (סי' ק"ס סק"ח) שרמז לזה].

ד

והנה בתחילת דברינו עמדנו ע"ז שהרשב"א תמה על הרמב"ן בטענה של יציבא בארעא וגיוורא בשמי שמיא, ואנן הוספנו לשאול מצד "בכלל מאתיים מנה", שלכאורה כשתיקנו נטילה על פת חולין, הכל בכלל, ומה גרע תרומה מחולין.

אמנם לקושטא דמילתא קושית הרשב"א, ושאלתנו, שתי שאלות נפרדות הם, ולא למקום אחד יהלכו. שהרי דין נט"י בתרומה חלוק מחולין בשני דברים, וכמו שנתפרש בגמ' חגיגה (יח:) "כאן באכילה" (חולין), "כאן בנגיעה" (תרומה). ועוד, "כאן בפת" (חולין), "כאן בפירי" (תרומה). כלומר שבחולין כל דין הנטילה הוא באכילת פת גרידא, ובתרומה הנטילה היא גם לפירות וגם לנגיעה בעלמא, ושאלת הרשב"א על הרמב"ן היא אעיקרא דדינא, שמכיון שכל הנטילה בחולין הוא משום סרד תרומה, איך יתכן ששיעור נטילה בחולין יהיה יותר משיעור הנטילה לתרומה.

אולם שאלתנו מצטמצמת רק לגבי אכילת פת של תרומה, ובזה לקושטא צ"ע בשיטת הרמב"ן למעשה, דאולי אכן אחרי שתיקנו חכמים דין נטילה מיוחד לפת בחולין, הדר דינא שגם פת של תרומה בכלל, דמה גרע תרומה מחולין, ולפי"ז בפת של תרומה צריך ליטול עד סוף קשרי אצבעותיו, (ומה שאמרו בסוגיין "עד כאן לתרומה", הכוונה לדין נט"י למגע תרומה או לאכילת פירות, אבל לא עסקינן בדין נטילה לסעודת פת של תרומה), או דילמא זהו חיוב רק בפת חולין אולם לגבי תרומה גם בנוטל ידיו לאכילת פת של תרומה זהו חיוב נטילה רק עד אמצע הפרק כשאר תרומה.¹

ולגבי ההיתר שהובא בגמ' דהתירו מפה לאוכלי תרומה, (דהיינו אכילת תרומה, ראה תוס' יומא עט: ד"ה הא), זה בודאי גם בפת של תרומה וכמפורש בגמ' (קז:): דקילא מפת חולין, וכמו"כ למשנ"ת לעיל דאוכל מחמת מאכיל אי"צ נטילה בתרומה בודאי זה גם בפת של תרומה, אולם התם הוא משום דכהנים זריזין והקילו לאוכלי תרומה דבאופן זה כלל לא צריך נטילה, אולם באופן דאיכא חיוב נטילה אכתי עדיין יש מקום להסתפק דגם פת תרומה נכללה בעיקר תקנת נט"י לחולין בצורת הנטילה שהיא עד סוף קשרי אצבעות, דמי גרע תרומה מחולין.

ה

והנה שנינו במשנה (חגיגה כ:): "אוכלים בידים מסואבות אוכלים נגובים בתרומה". וברש"י שם, "נגובים, שלא הוכשרו מעולם ואינם מקבלים טומאה". וכן פסק הרמב"ם (פ"ב מאבות הטומאות ה"ג) "אוכלים נגובים שלא הוכשרו אוכלים אותם בידים מסואבות בתרומה". הרי שדין הנטילה לתרומה תלוי בחלות הטומאה בפועל, ופירות של תרומה שלא הוכשרו שלא בר קיבולי טומאה ניהו, לא נוהג בהם כלל דין נטילה.

והנה בפת הבאה בכיסנין שקבע סעודתו עליהם שמברך עליהם המוציא וברכת המזון, חייב גם בנטילת ידים כמו פת גמור, כדמשמע בשו"ע (או"ח קנח סעיף א', וכמפורש שם בט"ז ובמג"א), ויש להסתפק בפת הבאה בכיסנין שלא הוכשר לקבל טומאה, כגון שנלוש במי פירות ובביצים, האם גם זה בכלל פת בעלמא שחייב בנטילת ידים בקבע עליה סעודה, או דדמי לפירות נגובין בתרומה. וצדדי הספק הם, דשאני תרומה שיש טומאת ידים בפועל כשאנו נוטל ידיו, תמן דין נטילת ידים תלוי בכללים של קבלת טומאה, משא"כ בחולין הרי דין הנטילה הוא כלפי הידים עצמם, כי הפת חולין לא נטמא בכל אופן שהרי אין שני עושה שלישי בחולין, וא"כ מה לי אם הפת ראוי לקבל טומאה או לא.

ואף שמצינו בשו"ע (סי' קנ"ח סעיף ב') שמחמיר לענין ברכה כשיטת הראשונים שצריך כביצה פת לחיוב נט"י, כיון שזה השיעור לגבי קבלת טומאה באוכלין, מ"מ גם בזה אינו תלוי בדין הטומאה בפועל, כי הרי גם כשאוכל את הכביצה מחולק לפחות פחות מכשיעור ואפי' צירף מפירושים דקים ג"כ חייב בנט"י כל שיש בכללות אכילתו שיעור כביצה, אף שבכה"ג אין קבלת טומאה. ומאידך כשאוחז בידו חתיכה גדולה יותר מכביצה ואוכל ממנה פחות מכביצה, פטור מנט"י. ואסברה לה בשו"ע הגר"ז שהשיעור כביצה נקבע רק שצריך שתהיה אכילה חשובה של כביצה דומיא דחשיבות אוכלין לגבי טומאתם. ולפי"ז בנד"ד כל שיש שם פת לגבי המוציא ובהמ"ז, הרי"ז בכלל חובת נטילה ככל פת בעלמא, אע"פ שלמעשה אין קבלת טומאה.

¹ ויל"ע אם נימא דלפת תרומה צריך אכן נטילה כחולין, אי"כ בנטל ידיו לאכילת פירות תרומה ונמלך לאכול גם פת תרומה יצטרך לנטול שוב עד סוף קשרי אצבעות. וכן יל"ע גם אם נימא דלא נכללה תרומה בתקנת נט"י דחולין, עכ"פ בנטל לתרומה ונמלך להמשיך לאכול פת חולין דיצטרך לחזור וליטול עד סוף הפרק, אע"פ שלמעשה ידיו טהורות בלי שום סרך טומאת ידים שניות מדברי סופרים, אכן אי"ז מוכרח, ויתכן לומר שכל עוד שלא הסיח דעתו מהנטילה ויכול להמשיך לאכול פת תרומה, יוכל לאכול גם פת חולין בלי שום נטילה, שלא חל דין נט"י על מי שידיו טהורות בפועל, ורק בכהן שבא מתחילה לאכול חולין, הרי הוא ככל אדם שנוטל עד סוף הפרק להרמב"ן.

ודאיתין להכי יש להסתפק מעתה איפכא ^{אוצר החכמה} שגם בפת של תרומה שנילושה במי פירות בכה"ג שיקבע סעודתו עליה יהיה חייב בנטילת ידים לפי הצד שתרומה לא גרע מחולין ובחייב נטילה לסעודה הכל בכלל, חולין ותרומה. ולא דמי לכורך ידיו במפה שפטור מנטילה דמשמע בגמ' דזהו גם באכילת פת של תרומה, וכן באוכל מחמת מאכיל (כמשנ"ת לעיל), ששאני הני שהצד השוה שבהם שאינו משתמש כלל עם הידים, והיה מקום להקל בזה גם בחולין, אלא שאפ"ה החמירו חכמים בחולין והקילו רק בתרומה דכהנים זריזין, משא"כ בסעודה רגילה של פת שחייב בנט"י בחולין אף באופן שהפת לא מקב"ט, היה מהדומה דגם פת תרומה בכלל, ולא נכלל זה בדין אוכלים נגובים בתרומה שנאכל ע"י ידים מסואבות. ועיין מתני' חלה (פ"ב מ"ב) "עיסה שנילושה במי פירות חייבת בחלה ונאכלת בידים מסואבות". ובחידושי אנשי שם (שם) כתב דפשוט דהא דנאכלת בידים מסואבות מיירי אף בדין נט"י לחולין דאין חיוב נט"י בנילושה במי פירות, ותמה על הרמב"ם בפיהמ"ש דמשמע מיניה דרק החלה נאכלת בידים מסואבות ולא העיסה כולה שהיא חולין. ולכאורה ברמב"ם אכן משמע דלחולין בעינן נטילה, ולמשנ"ת יתכן דגם בחלה ותרומה בעינן נט"י לסעודת פת תרומה הנילושה במי פירות, וכונת המשנה דנאכלת בידים מסואבות הוא כלפי תקנת נט"י דתרומה, והיינו רק באופן דלא קבע סעודתו עליה, או בנטל ידיו במי פירות דמהני לחולין ולא לטהרת ידים לתרומה וחשיבי כמסואבות לתרומה, וכמשנ"ת לעיל (אות ג').

אמנם זה מיוסד על ההנחה שתקנת נטילה לסעודת פת בחולין לא מפקיע פת תרומה לצאת מן הכלל, כך שבכל נט"י לתרומה איכא ב' חיובי נטילה, ולכן סדר הנטילה שוים עד סוף קשרי אצבעותיו, וכן לא נמדד בקבלת טומאה בפועל. אולם יש לשדות בזה נרגא, כי למעשה אם נחמיר בנטילה בתרומה עד סוף קשרי אצבעותיו, עלול להיות מצב שנמצא חומרתו קולתו, ונפיק מיניה חורבה. (א) דהנה ברור בכל נט"י שצריך שתחילת שפיכת המים תהא בחלק של עד הפרק והיינו שיטול שם כשהרביעית עוד במילואה, ויכול רק אח"כ להמשיך את הנטילה לשאר היד, כי אם שופך מתחילה לשאר היד כך שכשהגיעו המים לפרק היה בכלי פחות מרביעית, הידים נשארו בטומאתם ומטמאים את התרומה. וכן ברוצה ליטול רביעית שלימה ללא מים שניים צריך שכולה תהא בחלק של עד הפרק. (ב) גם נפ"מ בהיה דבר החוצץ באופן שעד אמצע הפרק היה רוב, ורק בצירוף החלק שעד סוף הפרק יהיה מיעוט, פשיטא שנצטרך לדון אותו כרוב שחוצץ אע"פ שאינו מקפיד. ואמנם נראה דמהאי טעמא גופא לא שייך להכליל בתקנה אחת פת תרומה וחולין, כיון שאין טומאתם ושיעורן שוה, ודו"ק.

גם מסברא נראה שאין מקום כלל לומר שבתקנת נט"י לפת חולין נכלל גם פת תרומה, שהרי הנט"י לחולין אין המכוון לטהר את הידים מגזירת טומאת ידים שניות, [ועיין לעיל אות ג' שיצויר נטילה לחולין שאינו מטהר כלל הידים מדין שניות], כי תקנת הנטילה מעיקרא הוא לכל אדם טהורים וטמאים מתים, נידות ויולדות, שגם אחרי הנטילה הרי הם בטומאתם כבתחילה, וכל הנטילה הוא רק דין מסויים של טומאת ידים כלפי האכילה שמנעו חכמים לאכול עד שיתקן הידים בנטילה. משא"כ לגבי אכילת תרומה הרי צריך שיהיה טהור ממש בטבילה והערב שמש שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן, בנוסף לכך צריך לטהר את הידים מדין טומאת סתם ידים שניות, וצריך שיהיה טהור בפועל, ואין זה כלל מענינא של נט"י לחולין, ומה שייך לכוללם יחד, [ולא נראה דבגלל היכי תמצא רחוקה של פת נגוב שנאכל בידים מסואבות, ילכו לתקן במיוחד דין נטילה].